

DR. KÁPOSZTA JÓZSEF – DR. NAGY HENRIETTA – KOLLÁR KITTI

Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek településszerkezeti, foglalkoztatási jellemzői az EU-csatlakozás óta eltelt időszakban

Bevezetés

A hátrányos helyzetű terек vizsgálata hosszú múltra nyúlik vissza, és a természeti, gazdasági, emberi erőforrások folyamatos változásai egyre újabb összefüggések rendszerét vetítik előre. Ezért a napjainkban is változó területi politika szembe kerül azzal a kérdéssel, hogy az elmúlt évek területfejlesztési támogatásai megfelelőek és hatékonyak voltak-e. Esetleg új irányok kidolgozására lenne szükség? A változó makrogazdasági környezet vajon új mikrogazdasági megoldásokat igényel? Ezek a kérdések nap mint nap felmerülnek, ha az elmúlt 20 év területfejlesztési támogatásainak hatékonyságát vizsgáljuk.

Ezek a gondolatok készítették bennünket arra, hogy a Szent István Egyetem Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézetében évek óta folyó terület- és vidékfejlesztési programok vizsgálatának fókuszpontját azon kistérségek irányába fordítsuk, amelyek a fejlesztési programok, támogatási célleírányzatok ellenére sem tudtak stagnáló helyzetükből kitörni. Felmerül a kérdés: milyen makro- és mikrotényezők játszanak meghatározó szerepet ebben a leszakadásban? Jelen tanulmányunkban a halmozottan hátrányos kistérségek mintegy 50%-át magában foglaló Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg társadalmi tényezői közötti összefüggésekre világítunk rá, és – a kutatás első tanulmányaként – bemutatjuk az elmúlt 5 év társadalmi változásainak irányait, valamint a kialakulóban lévő humán tér körvonalait.

Az EU-beli hátrányos helyzetű területek támogatásának rövid története

A regionális problémák megoldására, az ilyen egyenlőtlenségek korrigálására irányuló koordinált közösségi megoldások szükségességét már az 1950-es években felismerték és számos bizottsági jelentésben megfogalmazták. Az 1957. évi Római szerződés preambulumban is szerepelt a következő célkitűzés: „*az országok gazdasági egységességének erősítése, harmonikus fejlődésük biztosítása a régiók közti különbségek, illetve a kevésbé fejlett régiók leszakadásának csökkentésével*”. Annak ellenére, hogy már 1957-ben indultak általános kezdeményezések a fent említett célok irányában, csak 1986-tól történtek konkrét intézkedések. 1986-ban létrejött az Egységes európai okmány, amely a Római szerződés módosítása volt (Horváth 2001).

A regionális politikát ebben az okmányban emelték közösségi szintre az európai uniós integrációban. Ettől kezdve az alábbi célkitűzések kaptak jelentős figyelmet:

- a fejlődésben megkésett területek helyzetének javítása,
- az iparilag hanyatló, határ menti területek, a kisebb térségek átalakítása,
- a tartósan magas munkanélküliségű területek támogatása,
- a 25 éven aluli fiatalok munkához jutásának elősegítése,
- a mezőgazdasági szerkezet átalakítása mellett a vidékfejlesztés lehetőségének megteremtése,
- a rendkívül alacsony népsűrűségű (8 fő/km² alatt) sarkvidéki területek támogatása (csak 1995-től).

Az európai integráció fejlődése egyre inkább szükségessé tette olyan területi kiegyenlítő politika és eszközök létrehozását, amelyek a közösségen belüli területi különbségek mérséklését hivatottak szolgálni (Horváth–Illés 1997). „A gazdaságilag elmaradott térségek fejlettségének és strukturális felzárkózásának elősegítése” című 2081/1993. EK számú tanácsi rendelet határozta meg az első célkitűzést. Ekkor már nem az elmaradott régiók segélyezése volt a cél, hanem a felzárkóztatás. A *legfontosabb cél* pedig az egy főre jutó GDP növelése lett. A felhasznált erőforrásoknak, támogatásoknak erre kellett irányulniuk.

Tehát kohéziós politikájának erőfeszítéseit az Európai Unió a kezdetektől fogva az *egyenlőtlenségek orvoslására, a gyorsuló ütemű változások kezelésére és a népesség elöregedésének problémájára* összpontosítja. Azonban a harmonikus fejlődésre, illetve a területi egyenlőtlenségek mérséklésének megvalósítására törekvés miatt egyre nehezebb feladat elé állítja az unió tagállamait és régióit. A folyamatosan változó gazdasági-társadalmi helyzet, a felmerülő újabb és újabb problémák mindig megújuló, az igényekhez és a fenntartható stratégiához leginkább illeszkedő kohéziós politikát követelnek az uniótól. Az európai országok egy részének gazdaságpolitikája már több évtizede igyekszik a területi különbségek mérséklését különböző eszközökkel elősegíteni. Az európai kohézió erősítéséhez a nemzeti regionális politikai intézkedések azonban csak csekély mértékben járultak hozzá, ezért vált a területi különbségek mérséklése az Európai Unió markáns stratégiai irányzatává. Már említettük, hogy a regionális politika keretében megvalósítandó alapvető feladat a térségek közötti társadalmi és gazdasági fejlettségbeli különbségek mérséklése, a belső kohézió erősítése. Ennek eszköze a különböző anyagi támogatások juttatása a régióknak. Így ez a szisztéma egy egységes Európai Unióra vonatkozó területi beosztást igényelt. Egyrészt azért, hogy a támogatási területeket konkrét néven lehessen megnevezni, másrészt azért, mert a széleskörűen elfogadható támogatási döntésekhez nélkülözhetetlenek az objektív bírálati szempontok, amelyek alapját az összevethető statisztikai mérőszámok, az integráció szintjén kidolgozott egységes regionális statisztikák jelentik (Szabó 2005).

A strukturális források elosztásánál alkalmazott besorolási módszer a támogatási térségek lehatárolására

A Maastrichti szerződés hatására a regionális politika működtetésének intézményi eszközrendszerében újítások következtek be. Létrehozták a NUTS osztályozást az Európai Unió tagállamaiban a közösségi regionális politika célterületeinek átlátható kijelölésére, ami az általános európai tervezési-statisztikai régiók rendszerének alapját képezi.

Az Európai Unió szabad kezét ad abban a tekintetben, hogy az országok milyen módon sorolják be a saját közigazgatási egységeiket a területi statisztikai egységek rendszerébe, azonban a tagállamoknak a területüket e területi szintekbe hézagmentesen kell besorolniuk. A NUTS-rendszer megalkotásának célja az volt, hogy az azonos szintre besorolt térségek méretét közelítse egymáshoz, és hogy az egyes NUTS-szintek minden tagállamban hasonló területi folyamatoknak legyenek színterei. A NUTS-rendszer alapján megkülönböztetett regionális és lokális szinteket az 1. táblázat mutatja be. (Látható, hogy az egyes tagállamok erősen eltérő népsűrűsége miatt a kialakult szisztéma egyáltalán nem mondható egységesnek.) A rendszer számos változáson ment már keresztül, legutóbbi felülvizsgálata 2006-ban készült el, amelyek alapján további módosulások következtek be (ezek 2008. január 1-jétől vannak érvényben). Például Szlovéniát a korábbi 1 régióból két NUTS 2-es szintű régióra osztották, 3 német régiót egyesítettek, Dániában pedig a korábbi 1 régióból 5 NUTS 2-es régiót alakítottak ki (EC, Ramon 2008).

1. táblázat

A NUTS-rendszer területi szintjei 2008. január 1-jétől

Területi szint	Tipológia	Népesség (min.–max.)
NUTS 0	ország	
NUTS 1	makrorégió	3 000 000 – 7 000 000
NUTS 2	mezorégió	800 000 – 3 000 000
NUTS 3	megye	150 000 – 800 000
NUTS 4	kistérség	
NUTS 5	település	

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés, 2010.

Magyarországnak az Európai Unióhoz való csatlakozásakor (2004) a NUTS-rendszer kategóriái a következők voltak: NUTS 1: nagyrégió; NUTS 2: tervezési-statisztikai régió; NUTS 3: megye (főváros); NUTS 4: statisztikai kistérség; NUTS 5: település.

Magyarország és a legtöbb európai uniós tagállam esetében ezen területi lehatárolások kialakításánál alapvetően két szempont játszott szerepet: a régióhatárok ne lépjék át az őket alkotó megyék határait, valamint a régiók lakónépessége lehetőleg azonos nagyságrendű legyen. Magyarország három NUTS 1-es, valamint hét NUTS 2-es régiót alakított ki. A fentiekből is látható, hogy a NUTS hierarchikus besorolási rendszer, amelyben jelenleg (2010) három szint van definiálva:

- minden tagállam fel lett osztva (népességnagyság alapján) NUTS 1-es szintű területekre (országrészek),
- ezeket tovább bontották (szintén népességnagyság alapján) NUTS 2-es szintű régiókra,
- amelyeket hasonlóképpen tovább osztottak (népességnagyság alapján) NUTS 3-as szintű területekre (megyék, főváros).

Egy-egy NUTS-kód ennek a hierarchikus besorolásnak megfelelően a következőképpen alakul:

- Az első két betű (országmegjelölés) és az első szám szolgál a NUTS 1-es szint azonosítására. (Például: HU3=Magyarország „Alföld és Észak” régiója.)

- A következő számjegy szolgál a NUTS 2-es szintű régiók azonosítására az adott NUTS 1 régió belül. (Például: HU31=Észak-Magyarország, Magyarország „Alföld és Észak” régióján belül.)
- A következő számjegy szolgál a NUTS 3-as szintű régiók azonosítására az adott NUTS 2 régió belül. (Például: HU311=Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Magyarország „Alföld és Észak” régiójának Észak-Magyarország régióján belül.)

A NUTS-rendszert egészítik ki a helyi adminisztratív egységek (Local Administrative Units, LAU). A helyi adminisztratív egységeknek két szintje van, melyek a további helyi adminisztratív egységek azonosítására szolgálnak. A LAU 1 szintet a legtöbb EU-s tagországban definiálták ugyan, de nem mindenhol. A LAU 2 szintet mindenhol meghatározták, és ez az önkormányzatokat vagy azzal egyenértékű egységeket jelenti. Magyarországon jelenleg 174 kistérség található, ami a LAU 1 szinthez tartozik, illetve 3152 település, ami a LAU 2 szinthez. A jelenlegi hazai szabályozás (a 2007/67-es országgyűlési határozat, illetve a 2007/311-es kormányrendelet) szerint a kistérségek különböző kategóriákba (fejlett, fejletlen, elmaradott stb.) való besorolása nem könnyű feladat, hiszen egy állandóan változó rendszerről beszélhetünk. Évről évre módosul egy-egy kistérség lakosság száma, és időnként változnak a területi lehatárolások is. (Magyarország az EU-csatlakozás időszakában 150 kistérséggel rendelkezett, jelenleg pedig 174-gyel).

A 2007/67-es országgyűlési határozat

A 2007/67-es országgyűlési határozat a területfejlesztési támogatásokról, a decentralizáció elveiről és a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről szóló alapidokumentum. Témánk szempontjából fontosnak tartjuk a kedvezményezett térségek besorolásának rendszerét, illetve kritériumait röviden áttekinteni. Ezen országgyűlési határozat szerint a hazai és közösségi forrásokból nyújtandó területfejlesztési támogatások szétosztása során a kistérségek és települések társadalmi, gazdasági, valamint infrastrukturális elmaradottságát, illetve fejlettségét mérő *komplex mutatót* kell figyelembe venni, melynek főbb elemei az alábbiak: gazdasági mutatók, infrastrukturális mutatók, társadalmi mutatók, szociális mutatók, foglalkoztatási mutatók.

Ezen mutatók összetett rendszerének segítségével kerülnek kategóriákba a hazai kistérségeink. Az adatokból származtatott eredmények alapján követhetők nyomon a térbeli gazdaság változásának irányai, a megvalósult, illetve elmaradt fejlesztések hatásai.

A 2007/311-es kormányrendelet

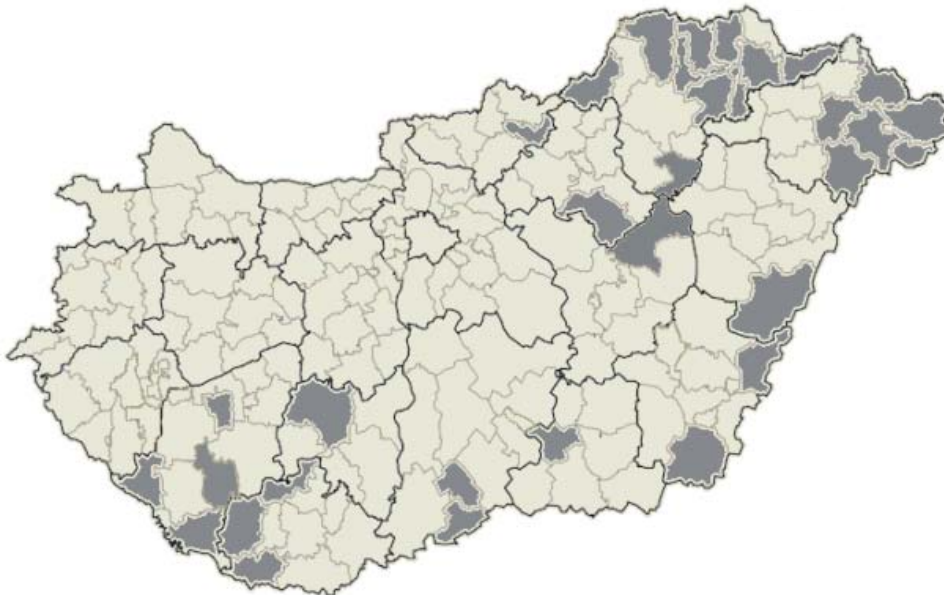
A 2007/311-es kormányrendelet, a területfejlesztési támogatásokról és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről szóló 67/2007. (VI. 28.) OGY-határozatban megfogalmazott feltételrendszert alkalmazva, fejlettségük alapján minősíti a kistérségeket. A kedvezményezett kistérségek besorolását – a hátrányos és ezen belül a leghátrányosabb helyzetű, valamint azok részeként a komplex programokkal segített legalacsonyabb komplex mutatóval rendelkező kistérségeket – a rendelet melléklete tartalmazza.

A rendelet alapján *jelenleg 33 olyan halmozottan hátrányos helyzetű kistérség van hazánkban, ahol a gazdasági, társadalmi adatok alapján komplex segítő programot szük-*

séges alkalmazni. Ezen kistérségek a következők (1. ábra): Edelényi, Encsi, Ózdi, Sárospataki, Szerencsi, Szikszói, Abaúj–Hegyközi, Bodrogközi, Mezőcsáti, Tokaji, Hevesi, Bátorterenyeyi, Baktalórántházai, Csengeri, Fehérgyarmati, Mátészalkai, Nyírbátori, Vásárosnaményi, Berettyóújfalui, Tiszafüredi, Bácsalmási, Jánoshalmi, Mezőkovácsházai, Sarkadi, Kisteleki, Sásdi, Sellyei, Szigetvári, Tamási, Barcsi, Csurgói, Lengyeltóti, Kadarkúti. Az 1. ábra alapján jól látható, hogy a kiemelten támogatandó kistérségek mintegy 50%-a Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található, tehát az országon belüli területi egyenlőtlenségek e vonatkozásban különösen szembetűnők. A feladat rendkívül komoly, a periféria koncentrációja számos olyan gazdasági, társadalmi problémát hordoz, amelyek megoldása nem halogatható.

1. ábra

A halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek elhelyezkedése

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2010.

Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye halmozottan hátrányos helyzetű kistérségeinek helyzetelemzése (2004–2009)

Vizsgálatunk a 2004-es uniós csatlakozás óta eltelt időszakra vonatkozik. A 2004-es és 2008-as statisztikák alapján ugyan mindkét megyében történt változás a kistérségek számában, de ezek a mi vizsgálatunk célterületeit nem érintették: Borsod-Abaúj-Zemplén 15 kistérségéből 10, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg 12 kistérségéből továbbra is 6 tartozik az általunk vizsgált kategóriába. A területi egyenlőtlenségek vizsgálatához szükséges adatokat nem kizárólag kistérségi szinten, hanem megyei, regionális és országos adatokkal való kapcsolatrendszerükben is áttekintettük.

Településméret, urbanizáció, ruralitás

A két megye településszerkezetét elemezve a városok számának növekedése ellenére megállapítható, hogy a vizsgált kistérségekben lévő városok aránya elmarad a megyei, a regionális, illetve egyes esetekben az országos átlagtól is, ahogyan azt a 2. táblázat is mutatja. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye esetében* az Ózdi, Tokaji és a Mezőcsáti kistérségek, míg *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye esetében* a Csengeri és a Nyírbátori kistérségek jelentenek kivételt, ahol az országos átlaghoz (8,14%) viszonyítva magasabb a városok aránya.

2. táblázat

A kistérségek településszámainak összefüggései

Területi egység	2004			2008		
	A települések száma	Ebből: a városok		A települések száma	Ebből: a városok	
		száma	aránya, %		száma	aránya, %
<i>Magyarország</i>	3145	256	8,1	3152	306	9,7
<i>Észak-Magyarország</i>	605	34	5,6	610	41	6,7
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	357	21	5,9	358	26	7,3
Ebből a halmozottan hátrányos kistérségek:						
Edelényi	46	2	4,4	47	2	4,3
Encsi	35	1	2,9	36	1	2,8
Ózdi	29	3	10,3	29	3	10,3
Sárospataki	16	1	6,3	16	1	6,3
Szerencsi	18	1	5,6	18	1	5,6
Sziksói	23	1	4,4	23	1	4,4
Abaúj-Hegyközi	24	1	4,2	24	2	8,3
Bodrogi	17	–	–	17	1	5,9
Mezőcsáti	9	1	11,1	9	1	11,1
Tokaji	11	1	9,1	11	1	9,1
<i>Észak-Alföld</i>	389	56	14,4	389	64	16,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	229	20	8,7	229	25	10,9
Ebből a halmozottan hátrányos kistérségek:						
Baktalórántházi	19	1	5,3	19	1	5,3
Csengeri	11	1	9,1	11	1	9,1
Fehérgyarmati	49	1	2,0	49	1	2,0
Mátészalkai	26	2	7,7	26	2	7,7
Nyírbátori	20	2	10,0	20	3	15,0
Vásárosnaményi	27	1	3,7	27	1	3,7

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2010.

Megjegyzés: az adatok év elejiek.

A vizsgálati periódusunk kezdetekor (2004) egyedül a Bodrogi kistérségben nem volt városi rangú település, de jelenleg minden általunk vizsgált kistérség rendelkezik legalább egy várossal. A városok létét jelentős integrálóképességük miatt fontos tényezőnek tekintjük, hiszen szolgáltatásaik koncentrációja, a közigazgatásban betöltött szerepük, illetve tőke- és vállalkozásvonzó képességük alapján motorjai lehetnek a halmozottan hátrányos helyzetben lévő kistérségek fejlesztésének. Az országos térszerkezetet

vizsgálva jól látható, hogy a hazai város nélküli kistérségek gazdasági, társadalmi helyzetében jó esetben is csak stagnáló, de inkább leszakadó tendenciák vannak. Mindezek alapján az általunk vizsgált kistérségek stagnáló, leszakadó tendenciája jól körvonalazódik, hiszen a városi centrum nélküli területek gazdasági, társadalmi megtartóképessége, tökevonzó hatása eleve hiányzik, ami nehezítheti az életminőség javítását szolgáló gazdasági tényezők megtelepedését, fejlődését.

A szóban forgó kistérségek *urbanitási indexét* vizsgálva megállapítható, hogy az adatok elmaradnak az országos átlagtól. Magyarországon 2004 végén a lakosság 65%-a, míg 2008 végén 68,4%-a élt városban. Ugyanezen adatok a vizsgált időintervallumban az észak-magyarországi régióban 50,3%-ról 51,8%-ra, az észak-alföldi régióban pedig 63,1%-ról 66,6%-ra változtak, ami az országosnál lassúbb ütemű növekedés. Az általunk tekintett megyékben lévő halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek közül néhányánál az urbanitási index ellentétes tendenciát mutat a megyei, a regionális és az országos irányhoz képest. A 2004–2008 közötti időszakban Borsod-Abaúj-Zemplén általunk vizsgált 10 kistérsége közül háromban (az Edelényi, az Encsi, a Szikszói kistérségben), Szabolcs-Szatmár-Bereg vizsgált 6 kistérsége közül pedig kettőben (a Fehérgyarmati és a Mátészalkai kistérségben) csökkent a városban lakók aránya. Véleményünk szerint a városi lakosság arányának csökkenése összetett dolog, de mindenképpen jól látható, hogy a vizsgált halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekben megszűnő vállalkozások kiemelkedően negatív munkaerő-piaci tendenciákat indítottak el: a megélhetési költségek folyamatos növekedését, a városokból a falvakba való kiköltözést és a vizsgált kistérségek-ből való elköltözést.

A két megye *településeinek lélekszám szerinti struktúráját* vizsgálva jól látható, hogy a legkisebb kategóriába tartozó (500 fő alatti) települések aránya az országos átlaghoz (32,8%) viszonyítva 2004-ben Szabolcs-Szatmár-Beregben kedvezőbb képet mutatott, mivel a megye településeinek 15,3%-a tartozott ezen kategóriába; ugyanez az arány Borsod-Abaúj-Zemplénben viszont az átlagost meghaladó (37,8%). Az általunk vizsgált halmozottan hátrányos kistérségek *településeinek lakosságát* vizsgálva már egészen más kép rajzolódik ki. Borsod-Abaúj-Zemplén esetében a halmozottan hátrányos kistérségekben található a legkisebb lélekszámú települések. Ezek közül is kiemelkedik az Edelényi és az Encsi kistérség, ahol 2004-ben a települések 63,0%, illetve 68,6%-a tartozott e kategóriába, adva ezzel a megye 500 fő alatti településeinek közel 40%-át, ami 2009-re tovább nőtt (63,8, illetve 69,4%-ra). Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében egy halmozottan hátrányos kistérség található (a Fehérgyarmati), amely az 500-as népességszám alatti települések kimagasló arányát foglalja magába jelenleg. Ebben a kistérségben volt található 2004-ben a megye legkisebb településeinek 54,3%-a, amit 17,1%-kal a Vásárosnaményi követett. Ez a negatív tendencia 2009-re sem változott jelentősen, hiszen ekkorra a Fehérgyarmati kistérség a megye legapróbb települései körében továbbra is 54,1%-kal, míg a Vásárosnaményi 16,2%-kal képviseltette magát. Ez a változás további elemzésekre adhat okot, hiszen a stratégiai tervezés esetében nem hagyható figyelmen kívül.

Vizsgálatunk intervallumának végén, 2008-ban az országos adatok növekedést mutattak: a 3152 településnek már 34%-a volt 500 fő alatti, ami a kategóriahatárt kevéssel meghaladó települések lélekszámának lassú, de tendenciózus csökkenését mutatja. Ezek a tények arra a hipotézisre vezetnek, hogy egy település lakóinak létszáma és tökevonzó-, illetve lakosságmegtartó képessége negatív módon korrelál. A lakosság létszámának

csökkenése bizonyosan negatív tendenciák beindulásához vezet, ami az általunk vizsgált kistérségek településein is megfigyelhető. Mindezek után továbbgondolva a tendenciák hatását, vizsgáljuk meg a népességfogyás adatait!

Ahogy a két megyében folyamatos a *népességfogyás*, úgy a vizsgált kistérségekben is jól látható ez a tendencia (3. táblázat). 2004–2008 között Borsod-Abaúj-Zemplén népességfogyása (30 694 fő, 4,2%) közel kétszerese volt a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeinek (16 297 fő, 2,8%). A kistérségeket tekintve a népességfogyás leginkább az Ózdi kistérségben volt érzékelhető, ahol a vizsgált időszakban 4883 fővel csökkent az állandó népesség, ami a megye népességfogyásának közel 16%-a. A *népsűrűségi* adatokat tekintve megállapítható, hogy az érintett két régió, illetve megyéik népsűrűsége elmarad az országos átlagtól. Miskolc lakosságának (170 234 fő) köszönhetően az észak-magyarországi régió és ezen belül Borsod-Abaúj-Zemplén adatai meghaladják az észak-alföldi régió, illetve Szabolcs-Szatmár-Bereg népsűrűségi adatait. Észak-Magyarország népsűrűsége 2004-ben 95 fő/km² volt, ami 2009-re 91 fő/km²-re csökkent. Ezen belül Borsod-Abaúj-Zemplén értéke 101 fő/km²-ről 2009-re 97-re mérséklődött. Észak-Alföld regionális adatai egyértelműen elmaradnak mind Észak-Magyarország, mind az ország adataitól, hiszen az itt 2004-ben mért 87 fő/km² népsűrűség a vizsgált időszak végére tovább csökkent 85 fő/km²-re. A két megyében lévő belső heterogenitást mutatja a 2. ábra, ahol a kistérségi népsűrűségi adatokat a megye adatahoz viszonyítottuk.

3. táblázat

A vizsgált kistérségek népességének alakulása az év végén

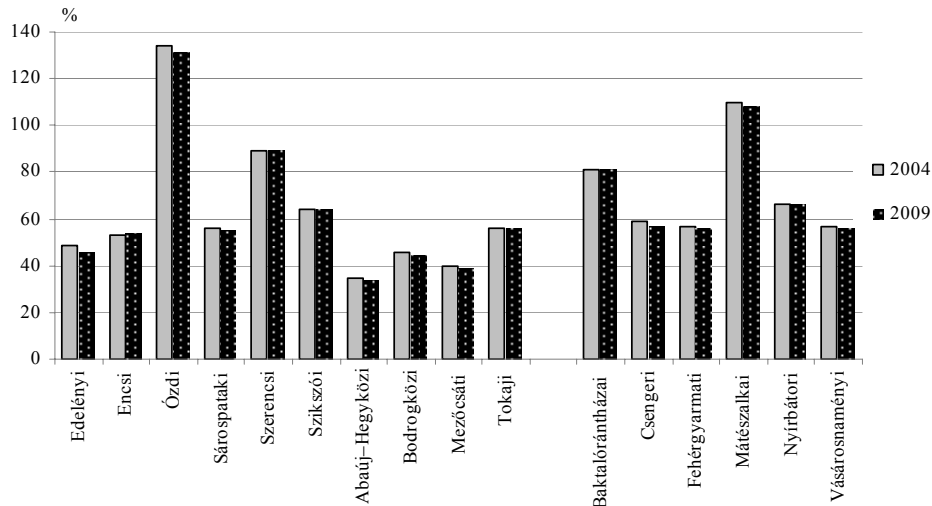
(fő)

Terület	2004	2008
Magyarország	10 097 549	10 030 975
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>1 271 111</i>	<i>1 223 238</i>
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	731 854	701 160
Ebből a halmazotthon hátrányos kistérségek:		
Edelényi	36 299	34 837
Encsi	24 251	23 746
Ózdi	74 283	69 400
Sárospataki	27 146	25 491
Szerencsi	45 006	42 868
Szikszói	19 586	18 661
Abaúj–Hegyközi	15 558	14 504
Bodrogekői	18 384	16 972
Mezőcsáti	15 048	14 273
Tokaji	14 563	13 762
<i>Észak-Alföld</i>	<i>1 541 818</i>	<i>1 502 409</i>
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye összesen	581 623	565 326
Ebből a halmazotthon hátrányos kistérségek:		
Baktalórántházai	35 638	34 703
Csengeri	14 291	13 312
Fehérgyarmati	39 679	37 559
Mátészalkai	67 241	64 486
Nyírbátori	45 204	43 528
Vásárosnaményi	32 038	30 099

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2010.

2. ábra

A vizsgált kistérségek népsűrűségi adatai a megyei adatokhoz képest (2004, 2009)

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2010.

Két kistérségi ellenpélda található, ahol a népsűrűségi adatok meghaladják vagy legalább megközelítik az országos átlagot. Borsod-Abaúj-Zemplénben ilyen kistérség az Ózdi, ahol a népsűrűség 135 fő/km^2 (2004), illetve 126 fő/km^2 (2009) értékekkel jóval felülmúlja az országos adatokat. Szabolcs-Szatmár-Beregben a Mátészalkai kistérség volt az, ahol 108 fő/km^2 -rel (2004), illetve 103 fő/km^2 -rel (2009) országos átlag körüli adatok voltak jellemzőek. E példák ellenére az általunk vizsgált kistérségekben olyan tendencia mutatkozik, ami a népsűrűségi adatok folyamatos csökkenését, a halmozottan hátrányos helyzetben lévő kistérségekből történő elvándorlást vetíti előre, és jelentős feladatokat ró a stratégiai tervezőkre. Megállapítható, hogy a vizsgált kistérségekben végbement gazdasági szerkezetátalakulás (a nehézipar, a bányászat leépülése) jelentős társadalmi kríziseket generált. Az iparhoz kapcsolódó gazdasági ágak felszámolásának negatív hatásait az Ózdi kistérség elvándorlási adatai is jól mutatják. Mindezek hatására a felszabaduló képzetlen munkaerő hasznosítására a jelenlegi munkaerőpiac nem képes választ adni, s a továbbiakban vizsgálandó ruralitási adatok is a negatív tendenciák kumulálódását vetítik előre.

A vizsgált kistérségek *ruralitását* a népsűrűségi adatokhoz kötöttük, elemezve a 120 fő/km^2 alatti népsűrűségű településeken élők arányát. Az általunk vizsgált időszakot, illetve kistérségeket tekintve növekedés figyelhető meg a 120 fő/km^2 népsűrűséget el nem érő települések számában. Azonban a két megye között jelentős eltérés tapasztalható: Borsod-Abaúj-Zemplénben 38,6%, Szabolcs-Szatmár-Beregben 54,8% a vidékies területeken élők aránya. Összevetve ezt a városi népesség alakulásával elmondható, hogy párhuzamosan két folyamat zajlik a vizsgált megyékben. A lakosság számának folyamatosan csökkenése mellett a megyékben lévő városok irányába történő belső migráció is jelentősnek nevezhető. A vizsgált megyék általunk elemzett kistérségeinek népesség-

csökkenése azonban meghaladja a városokba költözések számát, ami hatással van arra, hogy a vizsgált területen a 120 fő/km² népsűrűség alatti településeken élők aránya folyamatosan nő. Meg kell említenünk két szélsőséges adatot. Borsod-Abaúj-Zemplén megye 10 vizsgált kistérsége közül négyben (Sárospataki, Abaúj-Hegyközi, Bodrogi, Mezőcsáti) a teljes népesség 120 fő/km² alatti népsűrűségű településen él. A viszonylag kedvezőnek tűnő megyei 38,6% a megye nagymértékű heterogenitása mellett jellemző, vagyis mind a jelentős népességgel rendelkező Miskolc, mind a népsűrűségi adatok alapján teljes mértékben vidékinek tekinthető kistérségek egyszerre jelen a megyében. A másik fontos megállapítás, hogy Szabolcs-Szatmár-Beregben sokkal kiegyenlítettebb a helyzet, mivel a népsűrűségi adatokból számolt ruralitás sokkal homogénebbnek tekinthető. A vidéki településeken élők aránya 52,3% és 78,2% közötti tartományban volt minden kistérség esetében.

Visszaulva a népesség migrációjára, a 4. táblázatban jól látható, hogy az általunk vizsgált kistérségekből jelentős a lakosság elvándorlása. 20% körüli vagy azt meghaladó elvándorlási adatokkal Borsod-Abaúj-Zemplénben a Bodrogi (24,7%), az Abaúj-Hegyközi (20,8%) és az Ózdi (18,5%), Szabolcs-Szatmár-Beregben a Csengeri (23,8%) kistérség bír.

4. táblázat

A belföldi vándorlási különbözet 1000 lakosra

Terület	2004	2008
<i>Észak-Magyarország</i>	-3,1	-7,5
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	-4,9	-9,4
Ebből a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek:		
Edelényi	-6,8	-16,3
Encsi	0,1	-9,1
Ózdi	-9,7	-18,5
Sárospataki	0,3	-14,5
Szerencsi	-5,3	-15,4
Szikszói	-1,2	-16,5
Abaúj-Hegyközi	-3,0	-20,8
Bodrogi	-5,2	-24,7
Mezőcsáti	-4,8	-16,2
Tokaji	-2,5	-0,9
<i>Észak-Alföld</i>	-2,3	-6,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	-3,8	-9,8
Ebből a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek:		
Baktalórántházi	-1,1	-11,0
Csengeri	-5,2	-23,8
Fehérgyarmati	-7,6	-16,5
Mátészalkai	-3,6	-12,5
Nyírbátori	-3,0	-16,9
Vásárosnaményi	-4,6	-15,0

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2010.

Míg 2004-ben még volt a vizsgált kistérségekben olyan település, ahol pozitív volt a migrációs egyenleg, addig 2008-ban már nem akadt ilyen. Különös figyelmet érdemel az Encsi és a Sárospataki kistérség, ahol 2004-ben még pozitív volt a vándorlási különbözet,

de 2009-re az adatok jelentős változásokat mutattak, így az Encsi kistérségben már –9%-os, míg a Sárospataki kistérségben –14,5%-os vándorlási egyenlegek voltak megfigyelhetők. Ha a népesség vándorlási különbözetét a 2004-es, illetve a 2008-as teljes népességhez viszonyítjuk, akkor pontosabb képet kaphatunk a területi egységek közötti migrációról. A két vizsgált megye hátrányos gazdasági és társadalmi helyzetét tükrözi, hogy egyre nagyobb mértékű az elvándorlás ezekről a területekről. 2004-ben 3586 fő hagyta el Borsod-Abaúj-Zemplén megyét, míg ez az adat Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére 2210 fő volt. Ehhez képest 2008-ban 6591 fő volt a vándorlási különbözet Borsod-Abaúj-Zemplénben, míg 5540 fő Szabolcs-Szatmár-Beregben. Mind a két vizsgált évben az Ózdi kistérség elvándorlása volt a legmagasabb. 2004-ben 721 fő, ami a megyéből elvándoroltak 20%-át tette ki, míg 2008-ban 1284 fő, ami a megyei elvándorlásnak szintén közel 20%-a volt. Az elvándorlás mértékére vonatkozó adatok alapján jól látható, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek lakosságának létszámcsökkenése folyamatos tendencia, ami a képzettség és a korösszetétel vizsgálata mellett további fontos összefüggésekre mutat rá.

Korstruktúra

A lakosság korösszetételét tekintve megállapítható, hogy az általunk vizsgált kistérségek az országos átlaghoz képest az időskorúak tekintetében nem mutatnak jelentős eltérést. Az országban a 60 éves és idősebb népesség aránya az állandó népességből 2004-ben 20,9% volt, ami 2008 végére 21,7%-ra nőtt. Az időskorúak aránya (az országos tendenciát követve) minden általunk vizsgált kistérség tekintetében növekedést mutatott (2004–2008), és a vizsgált megyék is kiegyenlítették voltak e tekintetben. Borsod-Abaúj-Zemplénben 17,2–22,6% között, míg Szabolcs-Szatmár-Beregben 16,6–20,2% között változott a 60 évnél idősebb állandó lakosság aránya. Az összes általunk vizsgált kistérség közül a Tokaji rendelkezett a legmagasabb (22,6%-os) aránnyal. A 14 éves és az alatti lakosság arányát vizsgálva megállapítható, hogy az országos 15,9%-os arányhoz képest az általunk vizsgált régiókban, megyékben és kistérségekben az eredmények kedvezőbb képet mutatnak. Borsod-Abaúj-Zemplén megye adata 1,13-szorosa, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg adata 1,22-szorosa az országosnak. Az általunk vizsgált kistérségek még a megyei adatoknál is kedvezőbb arányt mutatnak. Borsod-Abaúj-Zemplén vizsgált kistérségeinek adata 1,32-szorosa, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeieké pedig 1,25-szorosa az országosnak. Az Encsi kistérség mutatója kiemelkedő, ahol a vizsgált arány közel 1,5-szerese az országosnak. Természetesen első látásra a 14 éves és az alatti korosztályba tartozók létszáma bizakodásra adhat okot, de ismerve a vizsgált kistérségek etnikai, képzettségi összetételét, átfogó stratégiai tervezés nélkül a szegénység kumulálódása prognosztizálható.

A 15–74 éves kor közötti munkaképes korú lakosság arányát tekintve viszont ennél kedvezőtlenebb kép rajzolódik ki. A teljes népességhez viszonyítva a 15–74 év közötti lakosság aránya 2004-ben egyik kistérségben sem érte el az országos átlagot (77,5%), és a vonatkozó megyei átlagokat is csak a Tokaji kistérség haladta meg mindössze 1 százalékponttal, 76,5%-os értéket mutatva. Minden kistérségben 70% feletti értékeket találunk, azonban csak két kistérség van ehhez az alsó küszöbértékhez közel, nevezetesen az Abaúj–Hegyközi (70,7%) és a Bodrogközi (70,4%). A munkaképes korú lakosság száma

minden vizsgált kistérségben csökkent a 2008-as évre, de a teljes népességhez mért aránya nem mutat egyértelműen csökkenést minden kistérségben. Vannak kistérségek, ahol a munkaképes korúak száma csökkent ugyan, de a korösszetétel ennek ellenére is kedvezőben alakult. Ilyen Ózd kivételével minden kistérség Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, és Csenger kivételével minden kistérség Szabolcs-Szatmár-Beregben. Az Ózdi kistérségben az lehet ennek a magyarázata, hogy létszámot tekintve itt volt a legnagyobb a munkaképes korú lakosság csökkenése a többi kistérséghez képest (3678 fő). A többi kistérségben 475 és 1680 fő közötti volt a csökkenés mértéke. Természetesen a foglalkoztatás szintjének vizsgálata tovább árnyalja a kistérségek hátrányos helyzetéről alkotott képet.

Foglalkoztatottság, munkanélküliség

Mivel a KSH foglalkoztatási adatokat megyei szintig publikál, így nem áll rendelkezésre kistérségi és települési szintű adat. Emiatt vizsgálatunkban az Állami Foglalkoztatási Szolgálat adatait használtuk (amelyek reprezentatív lakossági bevalláson alapulnak), így ezen adatok megyei aggregálása eltérést mutathat a KSH megyei adataihoz képest. A KSH adataihoz mérten további eltérést jelenthet az a tény, hogy módszertanilag a KSH és az ÁFSZ által használt foglalkoztatási ráta számítása eltérést mutat. Figyelembe véve a fenti összefüggéseket, jelen tanulmányunkban számításainkhoz az ÁFSZ által számított és publikált foglalkoztatási ráta adatait használtuk.

A 15–74 éves lakosság *foglalkoztatási rátája* (5. táblázat) az általunk vizsgált kistérségek megyéiben és régióiban nem éri el az országos adatot. Az országos foglalkoztatási ráta 2004–2009 között 50,5%-ról 49,2%-ra mérséklődött. A vizsgált régiók foglalkoztatási rátája ezt meghaladóan, 1,6, illetve 2,2 százalékponttal csökkent. Figyelembe véve az országos alapadatokhoz mért kiindulási helyetből adódó mintegy 5–6 százalékpontos hátrányt, a vizsgált régiók és az országos adat közötti távolság 6–7 százalékponttal növekedett. A vizsgált két megye adatait elemezve még súlyosabb gazdasági, társadalmi helyzet körvonalazódik, hiszen Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg permanensen a munkanélküliség által leginkább sújtott térségek. Összességében megállapítható, hogy az országos csökkenő foglalkoztatás az általunk vizsgált területeken is megfigyelhető, és a leszakadás fokozódik.

Az Európai Unió Lisszaboni stratégiájában 2010-re célként fogalmazták meg minden EU-s régióra a 70%-os foglalkoztatást, de megállapítható, hogy jelenleg Magyarország minden területi egysége elmarad ettől, és a célértékhez való közelítés helyett távolodás figyelhető meg. Ha az általunk vizsgált halmozottan hátrányos kistérségek foglalkoztatási rátájának változását vizsgáljuk, még súlyosabb tendencia körvonalazódik.

A vizsgált kistérségek esetében az 50%-os foglalkoztatási ráta elérése is csupán vágy lehet, mivel a kistérségek döntő többségében ezen adat 40% alatti. A vizsgált 16 kistérség között relatíve magas ráta csupán a Sárospataki kistérségben figyelhető meg, ahol a foglalkoztatás megközelíti a 44%-ot.

Fontos vizsgálati szempontnak tekintjük a kistérségek foglalkoztatási helyzetét az adott megyei rátához is viszonyítani, ami az adott megyén belüli halmozottan hátrányos helyzetet is mutathatja. Az előző adatokból már várható volt, hogy Borsod-Abaúj-Zemplénben a megyei 41,3%-os foglalkoztatási rátához képest egyetlen olyan általunk vizsgált kistérség van (a Sárospataki), ahol a megyei átlagot meghaladó foglalkoztatás

(103,4%-os) regisztrálható. A többi vizsgált kistérség foglalkoztatási rátái a megyei adat nyolc-kilenc-tizede között mozogtak. Szabolcs-Szatmár-Beregben ezzel ellentétben jellemző a homogenitás. Az általunk vizsgált kistérségek a megyei átlag nyolc-kilenc-tizede közötti értékekkel rendelkeztek. Ezen negatív tendenciát mutató foglalkoztatási adatok több kedvezőtlen gazdasági és társadalmi tényező időben és térben való együttállásának „köszönhetőek”, és jobb megértésükhöz a foglalkoztatási szerkezet ismerete is szükséges.

5. táblázat

A vizsgált térségek 15–74 éves népességének foglalkoztatási rátája

Területi egység	2004		2009	
	Ráta, %	Eltérés az országostól, százalékpont	Ráta, %	Eltérés az országostól, százalékpont
Magyarország	50,5	–	49,2	–
<i>Észak-Magyarország</i>	44,5	–11,9	42,9	–12,8
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	43,5	–13,9	41,3	–16,1
Ebből a halmazottan hátrányos kistérségek:				
Edelényi	36,8	–27,1	35,3	–28,3
Encsi	37,9	–25,0	32,7	–33,5
Ózdi	38,7	–23,4	39,7	–19,3
Sárospataki	43,7	–13,5	42,7	–13,2
Szerencsi	39,8	–21,2	36,8	–25,2
Szikszói	38,4	–24,0	35,0	–28,9
Abaúj–Hegyközi	35,9	–28,9	35,6	–27,6
Bodrogközi	34,7	–31,3	34,9	–29,1
Mezőcsáti	37,5	–25,7	34,9	–29,1
Tokaji	35,6	–29,5	36,4	–26,0
<i>Észak-Alföld</i>	44,8	–11,3	42,6	–13,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	41,9	–17,0	40,6	–17,5
Ebből a halmazottan hátrányos kistérségek:				
Baktalórántházai	33,1	–34,5	31,8	–35,4
Csengeri	33,5	–33,7	37,0	–24,8
Fehérgyarmati	34,5	–31,7	36,0	–26,8
Mátészalkai	36,5	–27,7	37,1	–24,6
Nyírbátori	36,0	–28,7	35,2	–28,5
Vásárosnaményi	33,4	–33,9	35,3	–28,3

Forrás: ÁFSZ alapján saját szerkesztés, 2010.

A *foglalkoztatási szerkezetet* vizsgálva megállapítható, hogy 2008-ban a mező- és erdőgazdálkodás az országos (3,05%), illetve az adott megyei szinthez (Borsod-Abaúj-Zemplén 3,2%, Szabolcs-Szatmár-Bereg 3,89%) képest is egyetlen kivétellel (Ózdi kistérség 1,9%) minden általunk vizsgált kistérségben átlag feletti részarányú gazdasági ág volt, de tendenciájában súlyának csökkenése figyelhető meg. Két kistérségben az átlaghoz képest is kimagaslóan magas volt ezen ágazatoknak a foglalkoztatásban betöltött szerepe (Abaúj–Hegyközi 12,6%, Csengeri 10,7%). Az országos adatokat vizsgálva 2004-ben az ipar és építőipar (32,9%), illetve a szolgáltatóágazat (61,6%) részesedése

volt a meghatározó, amely utóbbi az általunk vizsgált időintervallum végére a primer és a szekunder szektor arányának rovására tovább növekedett (67,2%). Ezek az adatok a vizsgált régiókban is hasonló fejlődési pályát futottak be azzal a különbséggel, hogy a szolgáltatási szektor növekedése Észak-Alföldön dinamikusabbnak nevezhető, hiszen 59,8%-ról 63,6%-ra nőtt, míg ez az arány Észak-Magyarországon 58,5%-ról 61,6%-ra bővült.

A szolgáltatási szektor arányát vizsgálva két kistérséget érdemes kiemelni, ahol a regionális és megyei adatokat meghaladó bővülés volt megfigyelhető 2004–2008 között. Borsod-Abaúj-Zemplén megye Tokaji kistérségében 2008 végére a szolgáltatási szektor aránya elérte a 66,9%-ot, Szabolcs-Szatmár-Beregen pedig a Vásárosnaményi kistérség állt az élen 65,6%-kal. Ezek alapján az látható, hogy a három szektor közül mind regionális, mind megyei szinten a szolgáltatóiparban foglalkoztatottak aránya növekedett a vizsgált időszakban, elsősorban a mező- és erdőgazdaság, illetve az ipari foglalkoztatottak arányának rovására. Az előzőekben vizsgált adatok negatív tendenciái a fizetőképes népesség elvándorlását, a kereslet csökkenését mutatják. Ezen negatív tendencia a szolgáltatási ágazat bővülésével éppen ellenkező irányt mutat, ami valószínűleg a térségen kívülről érkező fizetőképes kereslet növekedésével magyarázható (például a turizmus, falusi turizmus fejlődésével). Mindezen fejlődés ellenére kimagasló munkanélküliségi adatok figyelhetők meg az általunk vizsgált kistérségekben.

A foglalkoztatási ráta tekintetében a 15–74 éves népesség reprezentatív megkérdezésén alapuló adatokat használtuk, míg a munkanélküliségi adatok a munkaügyi központok nyilvántartásán alapulnak. A foglalkoztatási ráta alacsony volta mellett az általunk vizsgált kistérségek mindegyikére jellemző a magas *munkanélküliség* is. Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat nyilvántartott álláskeresőinek adatai alapján az országos átlagot jóval meghaladó regionális adatok mellett a vizsgált megyék értékei is kimagaslóak.

A 2009-es munkanélküliségi adatokat tekintve elmondható, hogy a megyei átlaghoz képest mindkét megye vizsgált kistérségei jóval magasabb értékeket mutatnak. A legfrissebb országos munkanélküliségi rátának – az elérhető területi adatbázis alapján – mintegy 1,34-szorosát jelentik a térségek mutatói, ami a vizsgált kistérségek foglalkoztatási helyzetét tovább nehezíti. Összességében a Borsod-Abaúj-Zemplénben vizsgált 10 kistérség közül csupán háromban volt 20% alatti a munkanélküliség, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig a vizsgált kistérségek között nem akadt ilyen kedvező helyzetű. A legmagasabb értékeket a Bodrogi (28,0%), az Abaúj-Hegyközi (27,7%) és a Baktalórántházai kistérség (26,6%) adta, amely kistérségek munkanélküliségi rátájának átlaga (27,4%) több mint 2,7-szerese az országos átlagnak.

A munkanélküliségi rátán kívül véleményünk szerint fontos még vizsgálni a munkanélküliek körében a *hosszú távon (180 napon túl) munkát keresők arányának változását* is. Országos szinten 2004-ről 2008-ra az arány 47,0%-ról 50,8%-ra növekedett. Ezzel párhuzamosan mindkét vizsgált régióban és megyében a növekedés mértéke meghaladta az országost. Észak-Magyarországon a 180 napon túl munka nélkül levők aránya 2004 és 2008 között 54,4%-ról 60,0%-ra, Észak-Alföldön 48,9%-ról 56,0%-ra nőtt. Az érintett megyék átlagait vizsgálva szembevetve a régiókhoz hasonló tendencia. Borsod-Abaúj-Zemplénben a 2004. évi 56,5%-ról 2008-ra 62,5%-ra nőtt a tartósan munka nélkül levők aránya. Szabolcs-Szatmár-Beregen is hasonló volt a változás: a 2004. évi 49,6%-hoz képest 2008-ban már a munkanélküliek 58,6%-a keresett állást tartósan. A vizsgált kistérségek közül kiemelendő a Borsod-Abaúj-Zemplénben lévő Encsi (70,8%), illetve a

Szabolcs-Szatmár-Beregben lévő Mátészalkai (63,5%) kistérség, amelyek mutatója az országos átlag 1,32-szorosa.

Összességében megállapítható, hogy 2004 és 2008 között az általunk vizsgált kistérségek mindegyikében romlott a munkanélküliség mutatója. A növekvő munkanélküliség mellett a tartósan munka nélkül levők aránya 2008-ra minden vizsgált kistérségben meghaladta az 57%-ot, ami véleményünk szerint a kumulálódó társadalmi és egyben gazdasági leszakadás egyik meghatározó összetevője.

6. táblázat

A vizsgált térségek munkanélküliségi rátája, 2009

Területi egység	Munkanélküliségi ráta, %
Magyarország	10,0
<i>Észak-Magyarország</i>	14,5
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	16,2
Ebből a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek:	
Edelényi	23,7
Encsi	26,9
Ózdi	21,4
Sárospataki	16,6
Szerencsi	19,3
Szikszói	24,3
Abaúj-Hegyközi	27,7
Bodrogközi	28,0
Mezőcsáti	22,8
Tokaji	19,5
<i>Észak-Alföld</i>	14,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	17,7
Ebből a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek:	
Baktalórántházai	26,6
Csengeri	24,5
Fehérgyarmati	24,6
Mátészalkai	23,1
Nyírbátori	21,9
Vásárosnaményi	23,9

Forrás: KSH, ÁFSZ adatai alapján saját szerkesztés, 2010.

A lakosság iskolázottsága, képzettsége

A lakosság foglalkoztatási és munkanélküliségi problémáinak megoldásához véleményünk szerint a humán erőforrás képzettsége jelentős mértékben hozzájárul. Számos képzettségre vonatkozó vizsgálatunk mellett a *középiskolai tanulók 1000 lakosra jutó számának* alakulását is elemeztük, ami jól mutatja a vizsgált kistérségekben élők iskolai végzettségének változását. Az intézmény székhelyén alapuló számbavétel alapján 2004-ben az országos (43 fő/1000 lakos) adatot az általunk vizsgált kistérségek közül csupán a középiskolai hagyományokkal rendelkező Sárospataki (59 fő) és a Tokaji (75 fő) haladta

meg. Az adatok változását vizsgálva Borsod-Abaúj-Zemplénben 2008-ra minden általunk vizsgált kistérségben növekedést figyelhettünk meg. A legnagyobb növekedést az előzőekben említett Sárospataki (22,9%) és Tokaji (69,1%) kistérségek mellett a vizsgált időintervallumon belül az Encsi kistérség produkálta, ahol 144,2%-os növekedés volt megfigyelhető a középiskolai tanulók számának változásában. Szabolcs-Szatmár-Beregben két kistérség (Nyírbátori 79,4%, Fehérgyarmati 72,3%) is jelentős javulást mutatott. A települések népességszáma szoros összefüggést mutat az oktatási intézmények kiépítettségével, ami kardinálisan meghatározza a népesség iskolázottsági színvonalában fellelhető területi különbségeket. A működtetés fajlagos költségei a térségben jellemző tanulói létszámhiány miatt nagyon magasak, ennek köszönhetően az alapfeladatok ellátása körzetesítéssel oldható meg a kistérségekben. Összességében a vizsgált tendenciák alapján megállapítható, hogy minden általunk vizsgált kistérségben lassú javulás figyelhető meg a középiskolai oktatásban részt vevők arányát tekintve, ami a hosszú távú stratégiák alapját teremtheti meg.

Az oktatási intézmény székhelyén alapuló iskolázottsági adatokban megmutatkozó területi különbségeket a 2001-es népszámlálási adatok is alátámasztják. Szükségesnek tartottuk tehát vizsgálatunkat kiterjeszteni a lakosság legmagasabb iskolai végzettségét tükröző adatok (7. táblázat) elemzésére is. Mivel a leghátrányosabb helyzetű kistérségek települései sok esetben nem tudnak általános iskolát sem üzemeltetni, ebből következhet a 0 osztályt végzettek viszonylag magas aránya a 10–x évesek között. A legalább érettségivel rendelkezők aránya is elmarad az országos átlagtól, aminek okát abban látjuk, hogy a leghátrányosabb helyzetű kistérségek a megyék és (többségükben) az ország perifériáján helyezkednek el. Periferikus helyzetükből eredően a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőket megtartó képesség szempontjából is hátrányban vannak. A kistérségek közül a Sárospataki, a Tokaji, illetve a Mátészalkai emelhető ki a 18–x évesek körében legalább érettségivel rendelkezők arányának vizsgálatakor. Felsőfokú oktatási intézmény a kistérségek közül csak a Sárospatakiban található. Rajta kívül a megyeszékhelyeken van lehetőség felsőfokú oktatási intézményben oklevél megszerzésére. Mindezen összefüggésekből megállapítható, hogy a magasabb hozzáadott értéket előállító vállalkozások (termelők és szolgáltatók egyaránt) megtelepedését leginkább befolyásoló humán tényezők hiánya jelentősen befolyásolja az általunk vizsgált kistérségek gazdasági leszakadását. Így a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek olyan társadalmi örvényben vannak, amely folyamatosan rontja gazdasági fejlődésük lehetőségét, így az értelmiségük helyben tartásának esélyét is.

A kistérségek iskolázottsági helyzetének bemutatásához szükség van a kistérségek releváns adatain túl más területi adatokkal történő összehasonlításra is. Az utolsó népszámlálás óta eltelt időszakban a lakosság iskolázottságára vonatkozó települési és kistérségi szintű adatok nem állnak rendelkezésre, így az áttekintést a 2001. évi népszámlálás adatai alapján végeztük el.

A 7. táblázat iskolázottsági adataiból kiderül, hogy a kistérségek között az Edelényi és a Nyírbátori voltak a népszámlálás idején a legrosszabb helyzetben a képzetlenek szempontjából, hiszen a 10 évesnél idősebb korosztály 2,3, illetve 2,2%-a nem végzett el egyetlen általános iskolai osztályt sem. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az összes vizsgált kistérség gyengébb mutatóval rendelkezik a megyei átlagnál (0,9%), és Szabolcs-Szatmár-Beregben is csak egyetlen, a Baktalórántházai kistérség mutat kedvezőbb képet (1,1%)

a megyei 1,2%-nál. A kedvezőtlen képet tovább rontja, hogy mindkét megye minden vizsgált kistérségének idevonatkozó adatai meghaladják az országos átlagot (0,7%).

Az iskolai végzettséget vizsgálva meg kell jegyezni, hogy a vizsgált korcsoportok között átfedés van. A KSH adataiból vizsgálható, hogy a 25 év felettek hány százaléka az, aki felsőfokú oklevéllel rendelkezik, de az nem, hogy hány százaléka rendelkezik általános iskolai végzettséggel. Véleményünk szerint a hosszú távú stratégiák kialakítása érdekében ez utóbbi sokkal többet árulna el a humán erőforrás területi eltéréseiről. Az általános iskolát végzettek, érettségivel vagy felsőfokú oklevéllel rendelkezők arányát tekintve mind a megyei, mind a kistérségi adatok elmaradnak az országos átlagtól. A fentiekből megállapítható, hogy a humán erőforrás fejlesztése egyik kiemelt prioritásként kell, hogy megjelenjen a vizsgált kistérségekben.

7. táblázat

*A népesség legmagasabb iskolai végzettség szerint a megfelelő korúak körében
2001. február 1.*

(százalék)

Területi egység	A 0 osztályt végzettek aránya a 10–x	Az általános iskola 8. osztá- lyát végzettek aránya a 15–x	A legalább érettségivel rendelkezők aránya a 18–x	Az egyetemi, főiskolai okle- véllel rendelke- zők aránya a 25–x
	évesek között			
Magyarország	0,7	88,8	38,2	12,6
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	0,9	86,8	34	9,5
Ebből a halmozottan hátrányos kistérségek:				
Edelényi	2,3	77,9	21,2	5,1
Encsi	1,7	79,8	22,5	5,7
Ózdi	1,0	84,3	26,2	6,1
Sárospataki	1,1	86,2	28,9	9,4
Szerencsi	1,1	82,6	25,7	6,2
Szikszói	1,9	78,9	22,9	5,1
Abaúj–Hegyközi	1,8	79,6	19,5	4,7
Bodrogközi	1,8	77,2	14,1	3,4
Mezőcsáti	1,1	79,9	17,7	4,1
Tokaji	1,5	83,6	26,8	7,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	1,2	83,8	28,3	8,3
Ebből a halmozottan hátrányos kistérségek:				
Baktalórántházai	1,1	81,4	18,3	4,3
Csengeri	1,7	78,3	20,3	4,6
Fehérgyarmati	1,9	77,5	22,3	5,9
Mátészalkai	1,9	80,3	25,2	6,9
Nyírbátori	2,2	78,8	22,0	5,9
Vásárosnaményi	1,3	80,0	24,4	6,2

Forrás: 2001-es népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés, 2010.

Összegzés

Tanulmányunk célja az volt, hogy rámutassunk azon negatív tendenciák kumulálódására, amelyek a periférián elhelyezkedő halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek gazdasági-társadalmi leszakadásának meghatározó tényezői. A tendenciák alakulásában nem találtunk olyan tényezőket, amelyek a hátrányos helyzetből való kilábalás irányát mutatnák. Megfigyelhető, hogy az EU-integráció és a vele járó forráskoncentráció, a kidolgozott fejlesztési stratégiák, a periférikus helyzetből való kitörési trendek lehetőségeinek hasznosulása az általunk vizsgált kistérségekben jóval elmarad az országos átlagtól. Halmozódó és növekvő mélyszegénységi állapot lassú, de folyamatos kialakulása figyelhető meg. Az előregedő népesség alacsony foglalkoztatási helyzettel párosulva – figyelembe véve az elvándorlás egyre növekvő arányát is – a vizsgált kistérségeket egyre kilátástalanabb helyzetbe sodorja. A munkanélküliség és ezen belül a tartós munkanélküliség stabilizálódása – egyes területeken növekedése – az alacsony képzettség koncentrációjával párosul, ami a területek versenyképességét erősen rontja. E tendenciák mellé a gazdasági világválság mélyítő hatását is figyelembe véve a periférikus helyzet, illetve a leszakadás folyamata továbbra is prognosztizálható, ami azonnali megoldásokat, konkrét és összetett fejlesztési stratégiákat kíván. Meggyőződésünk, hogy a komplex fejlesztési irányok kidolgozásában a helyi lakosság bevonásán, az állami és közösségi források ésszerű tervezésén kívül a vizsgált kistérségek teljes körű gazdasági újragondolására is szükség van, amelyben a vidéki térrel való gazdálkodás munkahelyteremtésének is jelentős szerephez kell jutnia, de bizonyosan tényként fogadhatjuk el, hogy ezen fejlesztések alapját a humán erőforrás fejlesztése fogja megalapozni.

IRODALOM

- Európa Krónika Kézikönyv (2001): Magyar Könyvklub, Budapest
Horváth Gyula (2001): Regionális támogatások az Európai Unióban. Osiris Kiadó, Budapest
Horváth Gyula – Illés Iván (1997): Regionális fejlődés és politika. A gazdasági és szociális kohézió erősítésének feladatai Magyarországon az Európai Unióhoz való csatlakozás időszakában. Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Európai Tükör Műhelytanulmányok, 16., Budapest
KSH területi statisztikai kiadványok
Szabó Pál (2005): A NUTS-rendszer ki- és átalakulása. Comitatus, 8–9.
http://europa.eu.int/comm/eurostat/ramon/nuts/home_regions_en.html
www.ksh.hu
www.afsz.hu

Kulcsszavak: leghátrányosabb helyzetű kistérségek, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, gazdasági és társadalmi fejlődés, humán erőforrás, humán erőforrás-ellátottság.

Resume

Researches on disadvantaged areas and spatial examinations on the economic situation of laggard areas look back on a long past, but the continuous changes of natural, economic and human resources forecast a system of ever newer coherences. Due to these changes, the always changing spatial policy needs to answer questions whether the spatial development supports of the past years have been adequate and efficient enough. In our study, we intend to highlight the social coherences of the two counties that include 50% of the most disadvantaged micro-regions of Hungary, namely Borsod-Abaúj-Zemplén and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties. Our aim is to introduce the changes of the past 5 years and to explore the new economic and social tendencies in these areas.